

Lodewijk van Velthem

Ter inleiding

Bart Besamusca, Remco Sleiderink en Geert Warnar

In 1727, ruim vier eeuwen nadat de pastoor en dichter Lodewijk van Velthem zijn Vijfde Partie van de *Spiegel historiael* had voltooid, verscheen het werk in druk. De tekstuitgave, een initiatief van de Amsterdamse bibliograaf Isaac Le Long, werd voorafgegaan door een veelbelovende titelpagina. Het spektakel spatte ervan af.¹ De lezer kon zich voorbereiden op ‘een meenigte van aanmerkenswaardige Geschiedenissen’, voorgevallen in vrijwel alle streken van West- en Zuid-Europa tot aan Egypte en het Beloofde Land, ‘doormengt met gedenkwaardige, vroolyke en treurige geschiedenissen, oorloogen, veldtslaagen, beleegeringen, onderhandelingen van vrede, partyschappen, swaare stormwinden, brandtstichtingen, waterfloeden, instellingen van ridder-ordens, huldgingen, stichtingen, monsters, miraakelen, prophetien etc.’ De waarde van deze kroniek – en daarom het belang van een uitgave – lag volgens Le Long in het feit dat de auteur het meeste van wat hij vertelde zelf had meegemaakt:

Onder de schryvers der historien, worden voornamentlyk de sulke hoogst gewaardeert, die de geschiedenissen van haaren tydt beschreeven hebben; vermits zy daar van de beste kennisse konden hebben; veel beter als van saaken die buyten geheugenisse geschiedt zyn, en die de schryvers onderling uyt malkander gewoonlyk ontleenen. De tegenwoordige rym-chronyk is van de laatstegemelde natuur, vermits de schryver, indien niet alle, immers de meeste der geschiedenissen, daerin verhaalt, heeft beleeft.²

Het werk van Le Long vertoonde alle gebreken van de vrijwel nieuwe onderneming die het uitgeven en bestuderen van Middelnederlandse teksten toen nog was. Hij wist bijvoorbeeld niet dat Velthems Vijfde Partie een voortzetting was van de *Spiegel historiael* die Jacob van Maerlant eind dertiende eeuw onvoltooid gelaten had en dat Velthem daaraan eerst nog het ontbrekende deel van de Vierde Partie had toegevoegd. Pas nadat Le Longs uitgave was verschenen, ontdekte men dat de naam Lodewijk van Velthem voorkwam in de *Lancelotcompilatie*, de tekstverzameling waarin een tiental Middelnederlandse romans rond koning Artur tot één verhaal aaneengesmeed zijn.³ Nog weer later, in 1838, werd het *Boec van Merline* ontdekt. Dit verhaal is een bewerking, begonnen door Jacob van Maerlant, van enkele

1 Over Isaac Le Long en zijn editie van de Vijfde Partie, zie De Bruin 1983, 79.

2 Le Long 1727, 1.

3 Van Oostrom 1998, 96-97.

SPIEGEL
HISTORIAAL,
OF
RYM-SPIEGEL;

ZYNDE DE
NEDERLANDSCHE
RYM-CHRONYK,
VAN
LODEWYK VAN VELTHEM,

Voor ruym 400 Jaaren in Dichtmaat gebracht.

Behelfende een meenigte van aanmerkenswaardige Geschiedenissen, voorgevallen in Hollandt, Zeelandt, Utrecht, Henegouwen, Brabandt, Vlaanderen, Vrieslandt, Saxen, Duytschlandt, Oostenryk, Engelandt, Schotlandt, Yrlandt, Vrankryk, Italiën, spanjen, Egypten, Babylonien, 't Beloofde Landt, &c.

DOORMENGT, MET

Gedenkwaardige, Vroolyke en Treurige Geschiedenissen. Oorloogen, Veldtslaagen, Beleggingen, Onderhandelingen van Vreede, Partyschappen, swaare Stormwinden, Brandstichtingen, Waternvloeden, Instellingen van Ridder-Ordens, Huldgingen, Stichtingen, Monisters, Miraakelen, Prophetien, &c.

ALS MEEDE,

De Levens, Geboorte-en Sterftydt van Pausen, Kardinaalen, Keyfers, Koningen, Vorsten, Graaven, Vermaarde Mannen en Vrouwen, &c.

Waar onder zich

Verscheide seer opmerkelyke Geschiedenissen bevinden, die by andere Schryvers zyn overgeslaagen.

Beginnende met het Jaar 1248. toen Graaf WILLEM van HOLLANDT Keyser werd, en eyndigende met het Jaar 1316. van welke de Schryver is Tydtgenoot geweest.

Nooyt voor desen gedrukt.

Getrouwelyk uytgegeven, volgens het oorspronklyke Handtschrift, op Perckement geschreeven, en met noodige verklarungen opgeheldert, (?)

DOOR

I S A A C L E L O N G.

T'AMSTERDAM,

By HENDRIK VAN EYL, Boekverkooper op den Dam. 1717.

Franse prozaromans over de geschiedenis van de Graal, de tovenaar Merlijn en de jeugd van koning Artur. Lodewijk van Velthem heeft het laatste gedeelte van dit werk voor zijn rekening genomen.⁴

Bijna driehonderd jaar na verschijning heeft de editie van Le Long nauwelijks nog wetenschappelijke waarde en ook als tekstuitgave voldoet zijn werk niet meer.⁵ Zelfs Le Longs enthousiasme voor Lodewijk van Velthem heeft de tand des tijds niet doorstaan. Want al was de allereerste dissertatie op het gebied van de Middelenederlandse letterkunde in 1840 nog gewijd aan Velthems Voortzetting van de *Spiegel historiael* (door de latere hoogleraar W.J.A. Jonckbloet), de waardering voor dichter en werk nam snel af. Vooral Velthems vertaalkunst heeft het moeten ontgelden. De negentiende-eeuwse tekstuitgevers van de *Spiegel historiael* spraken onverbiddelijk over Velthems ‘schromelijke onkunde in ’t Latijn, alleen overtroffen door zijne slordigheid in ’t vertalen’.⁶

Tegenwoordig spelen moderne waardeoordelen over middeleeuwse teksten nauwelijks nog een rol. Letterkundigen en historici hebben meer aandacht voor wat een auteur te zeggen had (aan de hand van zijn bronnen of op eigen gezag) dan voor de vraag of hij wel juist vertaalde. In het geval van Velthem betekent dat onder meer hernieuwde belangstelling voor zijn kijk op de geschiedenis en de gebeurtenissen die hij in de roerige jaren aan het begin van de veertiende eeuw zelf heeft meege maakt. Hoewel dit zeker niet een terugkeer naar Le Longs naïeve benadering betekent, is het in zeker opzicht wel diens fascinatie voor Velthem die we met deze bundel nieuw leven willen inblazen.

Recente studies over de voortzetting van de *Spiegel historiael* hebben het negatieve oordeel over Velthem bijgesteld. Een gebrekkige kennis van het Latijn en dito vertaalkwaliteiten bepalen niet langer het beeld. Er is meer aandacht voor Velthems pedagogische, politieke en poëtische ideeën die de vorm en inhoud van zijn teksten bepaalden.⁷ Deze benadering sluit aan bij de waardering voor het werk van Velthem in internationale studies naar bewerkingen van de *Visio Tnugdali* (in de Vierde Partie, boek 4, kap. 38-58), eindtijdvoorspellingen in wereldkronieken (boek 7 en 8 van de Vijfde Partie) of, meer in het algemeen, de volkstalige receptie van het *Speculum historiale*. Telkens opnieuw komt Velthem naar voren als een ambitieus, origineel en zelfstandig opererende dichter die zijn teksten doelbewust afstemde op het publiek dat hij beoogde.⁸

In de zomer van 2006 heeft zich een groep literatuurhistorici en andere medië-

4 Visscher 1838; Van Vloten 1880 (vgl. ‘Inleiding’ op p. v-xiii en ‘Naschrift’ op p. 406-408); vgl. Lodder 2003, 83-89.

5 Een kritische editie, met de varianten en aanvullingen van de bewaarde fragmenten en excerpten, biedt Vander Linden e.a. 1906-1938.

6 De Vries & Verwijs 1861-1879, dl. 4, p. xxv. Zie ook Verdam 1881.

7 Zie met name Hage 1989; Hage 1994b; Summerfield 1998; Warnar 2004a en Sleiderink 2005a.

8 Zie achtereenvolgens Palmer 1982, 191-201; Haeusler 1980, 107-113 en Weigand 1991, 186-205.

visten geformeerd rond het werk van Lodewijk van Velthem. In eerste instantie gebeurde dat letterlijk, in de Leidse Universiteitsbibliotheek, waar het enig bekende handschrift met de volledige Vijfde Partie wordt bewaard (Leiden UB, BPL 14 E). Het is dezelfde codex die Le Long gebruikt heeft voor zijn editie. Nog intrigerender is dat dit handschrift (uit het eerste kwart van de veertiende eeuw) uit de directe omgeving van Lodewijk van Velthem afkomstig is. Mogelijk heeft de auteur het boek zelf in handen gehad.⁹

De kennismaking met dit unieke handschrift was het startpunt voor een breed opgezet onderzoek naar Lodewijk van Velthem en zijn oeuvre vanuit verschillende deeldisciplines binnen en buiten de letterkunde van de Middeleeuwen: de arturistisch, historiografie, codicologie, intellectuele geschiedenis. Het was uitdrukkelijk de bedoeling de wetenschappelijke belangstelling voor Velthem en zijn werken vanuit deze verschillende interessesferen met elkaar te verbinden en te benutten voor een nieuwe presentatie van een uiterst eigenzinnige dichter. De studie van Velthems werk is in het verleden vaak eenzijdig geconcentreerd geweest op enerzijds zijn voortzetting van Jacob van Maerlants *Spiegel historiael* of anderzijds zijn bemoeienis met de Middelnederlandse Arturliteratuur. Wij hebben geprobeerd Velthems oeuvre als een samenhangend geheel te bestuderen. De resultaten van onze bijeenkomsten en onderzoeken presenteren we in deze bundel, die mede tot stand gekomen is in het kader van het Leidse VIDI-project *Men of letters. Medieval Dutch literature and learning*.¹⁰

Ter inleiding op de bundel zijn hierna de belangrijkste gegevens over Velthem en zijn oeuvre samengevat. Na een korte bespreking van zijn werken volgt een overzicht van de biografische informatie die Velthem over zichzelf geeft en van de overlevering van zijn teksten. Tenslotte biedt een schets van het onderzoek het referentiekader voor de vragen en de onderwerpen van de verschillende bijdragen.

Oeuvre

Lodewijk van Velthem duikt voor het eerst op als voortzetter van Maerlants *Spiegel historiael*. De *Spiegel* was een bewerking in verzen van het *Speculum historiale*, dat de dominicaan Vincentius van Beauvais rond het midden van de dertiende eeuw in Latijns proza had geschreven. Het reusachtige *Speculum* beschreef de wereldgeschiedenis van de zondeval tot aan het midden van de dertiende eeuw, ten behoeve van prediking en studie binnen Vincentius' orde. Het werk was gelardeerd met

9 Biemans ter perse.

10 Wij danken voorts iedereen die deelgenomen heeft aan de bijeenkomsten van onze werkgroep of op afstand heeft bijgedragen: Jos Biemans, Joost van Driel, Anneke Mulder-Bakker, Jan Willem Klein, Ad Putter, Robert Stein, Jaap Tigelaar en Rudolf Kilian Weigand. Een speciaal woord van dank gaat uit naar André Bouwman, die niet alleen meermalen als gastheer is opgetreden namens de Universiteitsbibliotheek Leiden, maar ook als voorzitter tijdens onze vergaderingen vele discussies in goede banen geleid heeft.

bloemlezingen uit het werk van theologen en andere autoriteiten, onder wie ook klassieke auteurs.¹¹ Maerlant bedacht voor zijn Nederlandse vertaling een herverdeling van de stof over vier delen. Zelf schreef hij het eerste, het derde en een stuk van het vierde deel van de *Spiegel historiael*. Toen hij stierf, was hij nog niet klaar met het vierde deel – de Vierde Partie. De Tweede Partie, die Maerlant aanvankelijk had overgeslagen, werd geschreven door Philip Utenbroeke (van Damme), die daarna ook overleed. Lodewijk van Velthem voltooide uiteindelijk de Vierde Partie.

Al deze informatie over de totstandkoming van de *Spiegel historiael* danken we aan Velthem. Hij beschreef de gang van zaken in het voorlaatste kapittel van de Vierde Partie (boek 8, kap. 51, vs. 41-54).¹² Daar geeft Velthem ook precies de datum waarop hij de Vierde Partie voltooide:

[...] doet in Dietsce volmaect was,
Screef men oec, sijt seker das,
XIII^c ons Heren jaer
Ende xv oec, vorwaer,
Op den goeden sinte Stevens dach,
Die doe inden oost gelach. (boek 8, kap. 50, vs. 95-100) oost: augustus

De Vierde Partie die Jacob van Maerlant had nagelaten, telt circa 14.000 verzen. Lodewijk van Velthem moet daar op basis van het *Speculum* ongeveer 26.000 verzen aan hebben toegevoegd. In het Middelnederlands is zijn aandeel in de Vierde Partie echter zeer onvolledig overgeleverd. Er zijn alleen fragmenten en excerpten bewaard.¹³ Wel is er een volledige Duitse vertaling in proza van de Vierde Partie overgeleverd.¹⁴ Met zijn aanvulling op Maerlant zette Velthem het geschiedverhaal van de *Spiegel* voort van kort na 1100 tot het midden van de dertiende eeuw – het moment waarop Vincentius de pen had neergelegd – met nog een kleine uitloop tot 1270.¹⁵ Net als Maerlant reserveerde Velthem ruimte voor bloemlezingen uit het werk van grote geleerden, maar Vincentius' beschrijving van het einde der tijden stelde hij nog even uit.

Want na de Vierde Partie begon Lodewijk van Velthem vrijwel direct aan een ca. 28.000 verzen tellende Vijfde Partie, waarin hij de geschiedenis van 1248 tot 1316 vertelde (boek 1 tot en met 6). Hier kon Velthem niet meer het *Speculum historiale* volgen; hij was op zichzelf aangewezen. Wel maakte Velthem gebruik van andere werken. Samenvattend en compilerend nam hij bijvoorbeeld (zonder

11 Zie over de *Spiegel historiael* en het *Speculum historiale* Voorbij & Biemans 1996; voor Maerlants *Spiegel* vooral ook Van Oostrom 1996a, 307-375; over Vincentius de bijdragen in Lusignan & Paulmier-Foucart 1997.

12 De Vries & Verwijs 1861-1879, dl. 3, 432.

13 Biemans 1997, 29 voor de berekening van de omvang van Velthems bijdrage aan de Vierde Partie (deze is overtuigender dan de berekening door Geirnaert & Geirnaert 2006, 48, noot 5).

14 Zie verder in deze inleiding en de bijdrage van Ulrike Wuttke.

15 Voor het laatste historische deel (boek 8, kap. 44-50) is (nog) geen parallel aangewezen in de handschriften met het *Speculum historiale*.

bronvermelding) flinke passages over uit de *Slag bij Woeringen*, een tekst die in 1290 werd voltooid en die aan Jan van Heelu wordt toegeschreven.¹⁶ Het historische deel van de Vijfde Partie werd, volgens de epiloog van boek 6, voltooid op de vooravond van Maria Hemelvaart in 1316 (vs. 2162-2164). Daarna volgde nog een uitvoerige vooruitblik op het einde der tijden (boek 7 en 8), gedeeltelijk gebaseerd op het *Speculum historiale*, maar sterk uitgebreid met gebruikmaking van andere bronnen.¹⁷

Behalve kroniekschrijver was Velthem ook dichter van Arturverhalen, maar wat hij in dit genre precies heeft bijgedragen aan de Middelnederlandse letterkunde blijft tot op de dag van vandaag een punt van discussie. In ieder geval dichtte Velthem een vervolg op de dubbelroman *Historie van den Grale* en *Merlijn* die Jacob van Maerlant omstreeks 1261 had bewerkt naar de Franse prozaversies van *Joseph d'Arimathie* en *Merlin* van Robert de Boron. Velthem continueerde het verhaal over Merlijn en koning Artur met een vertaling van de zogenoemde *Suite-Vulgate du Merlin* in circa 26.000 verzen. Wederom presenteert hij zich als voortzetter en voltooiër van Maerlants werk:

God, die alle dinck vermach
 Ende Sine moeder, daer Hi inne lach,
 Sy moeten my, in dit begin,
 Geven wijsheit ende sin
 Te volmakene dese saken,
 Daer Jacob van Maerlant ierst dat maken
 Af began, en liet sijn dinck
 Daer Artur die koninxcrone ontfinck,
 Als dat in Merline bescreven es.
 Nu wil heer Lodewyck, sijt seker des,
 Van Velthem dit voert wtgeven
 Na dat int Walsc es bescreven;
 Want nu ierst gaet an die dinck
 Van Merline ende van den koninck,
 Hoe dat Artur began regneren
 Altemale by Merlijns leren. (vs. 10409-10424)¹⁸

Waarschijnlijk heeft Velthem de tekst van Maerlant niet alleen voortgezet maar ook bewerkt. De ingrepen van Velthem onttrekken zich echter grotendeels aan onze waarneming omdat de Merlijn-romans uitsluitend volledig en gezamenlijk overgeleverd zijn als het *Boec van Merline* in een Nederduits handschrift van omstreeks 1425 (zie hierna). De meeste zekerheid is er voor de *Maskeroen*-episode tussen Maerlants *Historie van den Grale* en *Merlijn* (*Boec van Merline*, vs. 1927-2900). Voor het verhaal van *Maskeroen*, de duivel die in een hemelproces met Maria disputeert over

16 Zie de bijdrage van Erwin Mantingh.

17 Zie de bijdrage van Remco Sleiderink.

18 Van Vloten 1880, 114.

het lot van de mens, is gebruik gemaakt van Velthems deel van de Vierde Partie.¹⁹

Evenals bij zijn eerdere werken het geval is, vermeldt Velthem in de epiloog van het *Boec van Merline* nauwkeurig op welke datum hij zijn werk afsloot:

Doe men screef dertien hondert
 Ende xxvi, opten witten donredach,
 Die in der weken vor Paescen gelach,
 Doe was dit boec geint,
 Daer men scone jeesten in vint. (vs. 36214-36218)²⁰

Het *Boec van Merline* zou dus zijn voltooid op Witte Donderdag 1326 – dat wil zeggen: 9 april 1327, althans als we rekening houden met het feit dat Velthem in de *Spiegel historiael* steeds de paasstijl hanteerde (het jaar verspringt met Pasen). In het onderzoek is er overigens wel op gewezen dat het jaartal – xxvi – niet door het rijm is beschermd en mogelijk corrupt is overgeleverd.²¹

Nog veel gecompliceerder is Velthems bijdrage aan de *Lancelotcompilatie*. Op het laatste blad van het handschrift met deze beroemde verzameling Arturverhalen (Den Haag, KB, 129 A 10) schreef de belangrijkste kopiist van de codex in rode inkt: *hier indet boec van Lancelote dat heren Lodewijcs es van Velthem* ('hier eindigt het boek over Lancelot dat van heer Lodewijk van Velthem is').²² Dit handschrift wordt circa 1320-1325 gedateerd en is het tweede deel van een set waarvan het eerste deel verloren is gegaan. Samen presenteerden de twee delen het verhaal van Lancelot, de ridder die aan het hof van koning Artur een langdurige liefdesaffaire beleefde met koningin Guinevere en tegelijkertijd uitblonk door de dappere daden die hij voor zijn koning verrichtte. Het bewaarde deel van de *Lancelotcompilatie* bevat ook avonturen van andere ridders, een beschrijving van de zoektocht naar de Graal en een relaas over de ondergang van Arturs rijk.²³ De basis van dit omvangrijke verhaal wordt gevormd door een dertiende-eeuwse, Vlaamse vertaling van de kerndelen van de Franse Lancelot-Graalcyclus: *Lancelot propre*, *Queste del Saint Graal* en *Mort le roi Artu*. Op twee plaatsen zijn in totaal zeven Middelnederlandse Arturverhalen ingevoegd.²⁴ In *Arturs doet* is bovendien een episode over

19 Zie de bijdrage van Geert Warnar en eerder reeds Draak 1976, 10 (vgl. daarentegen Te Winkel 1922, 277, noot 1; Van Oostrom 1996a, 41-46 en Van Oostrom 1996b). Juist in de passages die ontleend zijn aan de Vierde Partie, wijkt de *Maskeroen*-episode af van de afzonderlijk overgeleverde tekst *Van Maskeroen*, zie Snellaert 1869, 493-538 (en voor het Brabantse verzamelhandschrift waarin het is opgenomen Kinable 2001).

20 Van Vloten 1880, 405. Zie voor de Nederduitse tekst Sodmann 1980, 425.

21 Zie Jonckbloet 1889, 91-92; vgl. Te Winkel 1922, 499.

22 Den Haag, KB, 129 A 10, f. 238r.

23 De enige complete editie van de tekst van handschrift 129 A 10 biedt Jonckbloet 1846-1849.

24 Na *Lanceloet* – waarvan in 129 A 10 enkel het slot is overgeleverd (in de editie-Jonckbloet aangeduid als boek II, vs. 1-36947), zijn twee andere Middelnederlandse romans geïnterpoleerd, namelijk *Perchevael* (II, vs. 36951-42546) en *Moriaen* (II, vs. 42547-47262). Na de *Queeste vanden Grale* (boek III, vs. 1-11160) zijn er vijf andere romans ingevoegd, namelijk *Wrake van Ragisel* (III, vs. 11161-14580), *Ridder metter mouwen* (III, vs. 14581-18602), *Walewein ende Keye* (III, vs. 18603-22270), *Lanceloet en het hert met de witte voet* (III, vs. 22271-23126) en *Torec* (III, vs. 23127-26980).

de strijd tegen de Romeinen vervangen door Maerlants versie van dezelfde gebeurtenissen in de *Spiegel historiael*. Door middel van kruisverwijzingen en verbindende overgangspassages zijn al die teksten tot een grote, samenhangende verhalencyclus gesmeed.²⁵

Maar wat was nu de betrokkenheid van Lodewijk van Velthem bij het ontstaan van de *Lancelotcompilatie*? Wat betekent de vermelding van zijn naam op het laatste blad van de unieke codex? In het onderzoek zijn op die vraag uiteenlopende antwoorden gegeven. Lodewijk kan de bezitter, de compiler, de opdrachtgever of de belangrijkste kopiïst zijn geweest. Er is ook verondersteld dat hij de zogenoemde corrector was: de persoon die ten tijde van de totstandkoming van het handschrift grote delen van de tekst van de kopiïsten corrigeerde en van marginale kanttekeningen voorzag. Vaak wordt een combinatie van rollen het meest aannemelijk geacht.²⁶ Dat Velthem de vertaler van de kerndelen van de cyclus zou zijn wordt tegenwoordig als achterhaald beschouwd.²⁷

Biografie

De vermelde gegevens over Velthems werken kunnen mondjesmaat worden aangevuld met biografische informatie. Alles wat we weten over het leven van Lodewijk van Velthem komt uit zijn voortzetting van de *Spiegel historiael*. De dichter zegt in de Vijfde Partij terloops dat hij *van Brabant* is (boek 5, vs. 1635), maar over zijn afkomst laat hij verder niets los.²⁸ Velthems geboortedatum is niet bekend, maar nog voor het einde van de dertiende eeuw had hij contacten met machtige edellieden. In de Vijfde Partij vertelt Velthem althans dat hij persoonlijk hoorde (boek 3, vs. 2616) wat hertog Jan I van Brabant († 1294) in vertrouwen zei tegen heer Jan van Cuijk en heer Walram van Valkenburg, twee van zijn raadgevers. Dat gesprek moet hebben plaatsgevonden in de winter van 1293-1294, toen in Parijs overleg werd gevoerd over het conflict tussen de Franse koning Filips IV en Gwijde van Dampierre, graaf van Vlaanderen.²⁹ Velthem schrijft ook over twee dwergen die rond die tijd in Parijs aan de Franse koning werden voorgeleid: *dit sagic selve oec metten ogen* (boek 3, vs. 2694). Dat Velthem in Parijs is geweest, blijkt ook uit zijn verhaal over een vrouw die rond kerst 1296 het leven liet toen een volgebouwde brug over de Seine naar beneden stortte. Zij was alom befaamd om haar schoonheid én omdat ze zo gewillig was in de liefde. Lodewijk zegt dat hij haar dikwijls heeft gezien en dat ze inderdaad de schoonste van het land mocht worden genoemd

25 Zie voor een inleiding op de *Lancelotcompilatie*, met bloemlezing, Besamusca 1999. Een synthese en studie van de cyclus biedt Besamusca 2003.

26 Zie vooral Klein 1998.

27 Besamusca 2003, 8-17.

28 Citaten uit de Vijfde Partij zijn telkens naar de kritische editie van Vander Linden e.a. 1906-1938.

29 Sleiderink 2003, 100-101, Sleiderink 2005a, 110-111.

(boek 3, vs. 3300-3303). Waarom Lodewijk in Parijs verbleef (in ieder geval lang genoeg om naar eigen zeggen de mooie parisienne *menichwerf* te aanschouwen), en wat zijn band was met hertog Jan I of diens leenmannen, daarover kan enkel worden gespeculeerd.³⁰

In de winter van 1297-1298 was Velthem in het Vlaamse Gent, waar hij zich begaf onder de Welshe soldaten van koning Edward I. De Engelse koning lag daar toen een hele winter gelegerd, tevergeefs wachtend op een treffen met het Franse leger (boek 4, vs. 77-144). Ook de Vlaamse graaf Gwijde van Dampierre, hertog Jan II van Brabant en tal van diens leenmannen verbleven tijdelijk in de stad. Wat Lodewijk er zelf te zoeken had, is wederom niet duidelijk.

Wel is het zeker dat Velthem op een gegeven moment tot priester is gewijd. Bijna terloops vermeldt hij dat hij in 1304 als kapelaan aangesteld was in het Brabantse Zichem, nabij Diest (boek 4, vs. 4075-4082). Uiterlijk in 1312, maar misschien al veel eerder, werd Lodewijk voor het leven aangesteld als pastoor van de Sint-Laurentiuskerk in Velthem. Hij verhaalt enkele gebeurtenissen die hij in Velthem als pastoor meemaakte (boek 6, vs. 223-384). Aan dat plaatsje bij Leuven – tegenwoordig als Velthem-Beisem een deelgemeente van Herent – ontleende hij waarschijnlijk ook zijn toenaam.³¹

Kennelijk had Velthem toen (voor het eerst?) een positie die hem in staat stelde zijn dichterschap te ontplooiën. Uit de epiloog van de Vierde Partie blijkt, als gezegd, dat Velthem deze kroniek voltooide op 3 augustus 1315. De dichter zegt daar ook dat hij schreef op verzoek van Maria van Berlaar, een dame die toen nog maar net in de buurt van Antwerpen was komen wonen (boek 8, kap. 51, vs. 15-40).³² Deze mecenas was Maria van Souburg, de bejaarde Zeeuwse weduwe van achterenvolgens Hugo van Kruiningen († 1293) en Jan van Berlaar († 1310).³³

Uit de Vijfde Partie blijkt dat Velthem zich in september 1315 – een maand na het voltooien van de Vierde Partie – in de omgeving van Antwerpen bevond. Mogelijk was hij daar om zijn Vierde Partie bij Maria van Berlaar te brengen.³⁴ Hij zag er hoe de haver, na overvloedige regenval, in de velden aan het verrotten was. Later in september reisde hij naar Antwerpen toen graaf Willem III van Holland, Zeeland

30 Dikwijls is aangenomen dat Velthem in Parijs theologie studeerde (vgl. Te Winkel 1922, 498; Van Oostrom 1996a, 185) maar daar is eigenlijk geen grond voor. Daarnaast is gewezen op de mogelijkheid dat hij als kapelaan meereisde in het kielzog van een adellijk gezelschap (Sleiderink 2005a, 110-111). Voor mogelijke banden met het Brabantse hof, zie Hage 1994a, 199-201 en Sleiderink 2003, 100-101.

31 Zie over Lodewijks positie als priester vooral Hage 1994b. Als geestelijke werd hij aangesproken als ‘heer’ (Hage 1994b, 212). Deze aanspreektitel – die Lodewijk ook consequent gebruikt als hij het in de derde persoon over zichzelf heeft – kan geen argument zijn om te veronderstellen dat Lodewijk tot het Leuvense patriciërsgezicht Van Velthem behoorde, zoals wel is verondersteld (bijv. Hage 1994b, 211; Croenen & Janssens 1994, 115). Hoe Lodewijk zich liet noemen vóór hij in Velthem terecht kwam, valt niet te achterhalen.

32 De Vries & Verwijs 1861-1879, dl. 3, 432.

33 Croenen 1993 en voor enkele aanvullingen Croenen 2003, 141, noot 290 en p. 343-345; samenvattend Sleiderink 2008.

34 Velthem trok rond Maria Geboorte (8 september) door het *land van Reen*, het gebied ten zuiden van Antwerpen (boek 6, vs. 714-717). Zie Croenen 2003, 83 voor de geografische aanduiding ‘Land van Rijen’.

of ic hore nu segge dat
 die .w. vā wārike d' wds
 om te make hem getes
 den paus ende dat hi wille
 dat hi oec doe lude en wille
 dat die .w. gulchen sal
 s o wds .w. paus echt al
 gelijc dat je and' was
 d' men hier te voer af las
 of ofe god wlt dese paus
 en sal niet vken in aus
 noch oec doe sijt sek des
 daete kerste hede je ige es
 d' sijn voer die dinge come
 rot desen tude hebbut vnom
 voer en wetic niet vā dien
 wacs d' na nu sal gelaen
 stuch van dinge die gelaet sijn
 en vande .w. vā ingelat .xxx

In dit selue iare oec mede
 d' arme wcl mach heet goede
 p' yn hie en weert wt grom
 alle te iare die nie sijn com
 rot desen tude so es gelaet
 yn elke maent die wcl belet
 een dond' slach ofe elvee
 en oec ond' uden mee
 en dit heet oec get bediue an
 of der gelegeet get mket dā
 wed' loet dond' in nouas
 s o m ydus voer na das
 s o m kalendas lout' was
 hier af loutis wcl doe v'atē
 geer dan ies v' seegē wille
 of ic wllc nu sluge stille
 wāt die lobe en loutis niet
 wcl v'laen hiet obe iet hie
 en allis niet v'wōde blage
 s o lout hē dōke wllc get
 hier om laet adje nu
 yn desen tude dat seegē v'
 s o was ingelat .i. elust get
 v' hede om sijn bleue doet
 die .w. vā n' lant oec mede
 hadde sege hē omwede
 en vā collat in ene delo
 wete maede eluete vele
 op ingelat in dese tuden
 want vād we oyt lude
 e d'ribd stant ies .w. vād

6 one wāreli noyt wcl te gad
 doe begōde wt te gane
 die wete vā hē na minē wāne
 wāt doe edel' d' was doet
 docht hē dat si wt alre noet
 com wāre dat seegē v'
 wāt hi hadde sece voer nu
 bedwongē ende also saen
 na sine doet sijn si gelaet
 op al gad vā haven bedwāge
 d' si m hadde geluēt te lāge
 en beganē wcl lūken
 opre sone na desen lūcke
 en hebbe hē sine lout' wāre
 d' d'ze groet pāt gedat
 en al noch dese eluete stact
 d'nd hē hede stave en heet
 vna dat iare vād' selu' boeke .xxx.

Hier neent die selu' boec inde
 vā alde ierste die ic vnde
 die cot op desen tijt god wcl
 gelaet sijn langes ende weert
 also allet latijn had in
 hebbut gemaect in een' no mī
 alle v'ce allet die ierste gellwag
 of es niem die d' na wāget
 ofe latijn gemaect was
 rot desen tuden d'iet af las
 nu vā desen .xv. iaren
 dies en seegē niet eluete
 of daer uoce wācl gelaet
 yn latijn en oec gemaect
 en dat sijnt gelaet oec es
 dat si com oec sijns gelues
 vren latine dat v'naet
 en som lo eest oec na te raet
 vā dien hede die m bediue
 en dinge na dien datli gelaet
 en die d' wāre in alle ar
 d' men gelijc heet te wēt
 ald' so es som in lane
 die ierste gemaect v'ce latine
 en som oec n' wēt dat wale
 en ald' so es die tale
 vā beide nu toe hier com
 vā .xv. iare ladi gom
 te get datm lareet ons hē waer
 .xii. en .xvi. iare wāre
 recht op onse v'vullē aūt
 die al kersten hē es com

Dat si te hemele gegāne was
 van desen lue sijt sek das
 Doen wds gelijnt oec mede
 dit boec in gerecht' w' hede
 en d' hadde die wcl gelaet
 v' .i. iare na minē wāne
 en .cc. lx. ende selu'
 die geue elke in kinelle
 dat die ecaer es vād' lue
 en d'ier heet geluēt oec lue
 ojetelen d' w' nu in sijn
 gode biddē den hē mijn
 en siere moed' v' edele mag
 die bouē al die arone daget
 dat si m belcarmē moeten
 dat ic moge minē zōnde boete
 op dit eerevike en d' na
 v' eluete bliscap ontfā
 en oec den hē mede
 die indit dichten dede l' m
 en oec mede om dese dinge
 dat ic dit boec lout' linge
 volmaecte op onse aūt
 s o wllc hier al nu t' aūt
 van h' seagen een lout' linge
 re mids dat si dat hē mī
 v' lichte en nu geue d' w' sijn
 dat ic wcl moete linge in
 dese .ij. boeke die volge hier naer
 die elken mīlce sijn te l' m
 v'ont lūde en v' malē god wcl
 of op v' woullē benie gereet
 rane v' d'ent dese boeke nu
 en om dit makē die vā v'
 vā onse v'vullē .xxx.

Ons oec toe die edelste dach
 die v' wcl te gelach
 v'ce v'ce wēde mijn
 dese dach en mocht n' aruk sijn
 d'is die dach die voer sal lude
 alre hē sligen hogen den
 d'is die dach die oec daer
 ents die edele dach v'ce w'
 d'is die dach allom hie
 dat maria vād' wcl lare
 d' om m' ere groet v' h' effinge
 van lout' lout' lout' lout' lout'
 sal die wcl berocet v' d' m
 en alre vele oec lout' v' d'
 alle dese mag vā oer hede

Lodewijk van Velthem: Vijfde Partie (Leiden, UB, hs. BPL14E, fol 78v).

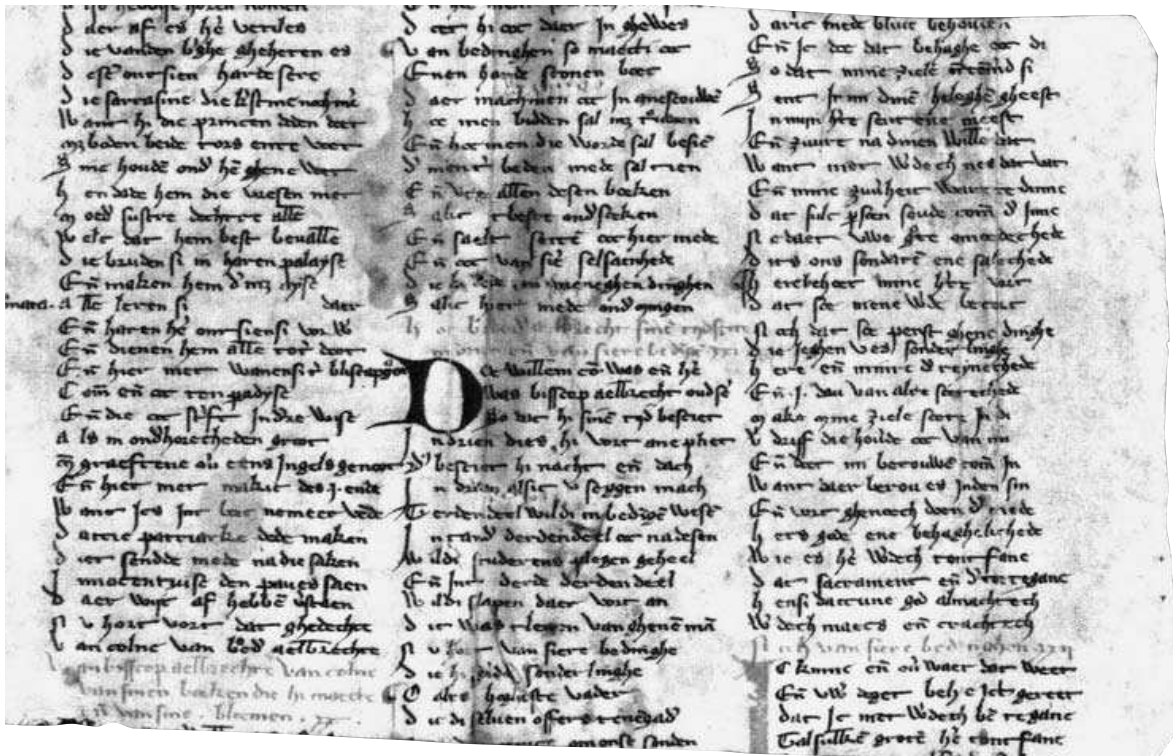
en Henegouwen met een enorme vloot de Schelde was opgevaren om van daaruit Vlaanderen aan te vallen (boek 6, vs. 1269). Een deel van de schepen was in Antwerpen aangemeerd en de bemanning was van boord gegaan om de nacht door te brengen in de stad. De kroniekschrijver sprak velen van hen aan (boek 6, vs. 1274-1277).

Aan het slot van de Vijfde Partie laat Lodewijk van Velthem weten hoe hij rond Pinksteren 1316 – toen er een epidemie heerste – zelf getroffen werd door een ziekte, die oversloeg op zijn ogen met hevige pijnen en blindheid tot gevolg. Wanhopig wendde de dichter zich tot Onze Lieve Vrouw. Als zij hem zou genezen, beloofde hij een lofdicht voor haar te maken zodra hij klaar was met *dit boec [...] daer ic in dichte doe omtrent* (boek 8, vs. 1766 en 1768). De dichter genas en hield woord. In het voorlaatste kapittel van de Vijfde Partie gaf hij een staaltje van geraffineerde Marialyriek (boek 8, vs. 1791-1925).³⁵

Het moment waarop Lodewijk van Velthem zijn Vijfde Partie afsloot, kan niet exact worden vastgesteld. Boek 6 eindigt, als gezegd, met een epiloog die is geschreven op de vooravond van Maria Hemelvaart, dus op 14 augustus 1316. Het laatste dateerbare gegeven in dat zesde boek is de verkiezing van de nieuwe paus – Johannes xxii – die plaatsvond op 7 augustus 1316 in Avignon. Lodewijk heeft gehoord dat de nieuwe paus *een kleine mannekijn* is, maar wel goed en rechtvaardig (boek 6, vs. 2032-2044). Hij weet ook al dat de Filips v, de broer van de overleden Franse koning Lodewijk x († 5 juni 1316), onderweg is naar de nieuwe paus om hem zijn wil op te leggen. Als boek 6 inderdaad op 14 augustus 1316 werd afgesloten, was Lodewijk van Velthem opmerkelijk snel op de hoogte van deze nieuwtjes. Een andere mogelijkheid is dat deze gegevens achteraf werden ingevoegd in de al bestaande tekst. Aan boek 7 en 8 – waarin wordt vooruitgeblikt op het einde der tijden – heeft Velthem nog op zijn minst enige maanden werk gehad. Halverwege boek 7 laat Velthem weten dat van de 35 jaar sinds 1300 er inmiddels 17 verstreken zijn (boek 7, vs. 1042-1051). Aangezien Velthem zich voor de jaartelling bedient van de paasstijl, schreef hij dit vermoedelijk rond Pasen 1317. Gelet op het tempo waarin Velthem werkte, mag worden aangenomen dat de Vijfde Partie in de loop van 1317 werd afgerond.

Intrigerend is nog dat Lodewijk van Velthem zich aan het einde van boek 8 (vs. 1926-1969) expliciet richt tot de heer van Voorne. Gezien de datering moet het gaan om Gerard van Voorne, burggraaf van Zeeland en belangrijkste raadgever van graaf Willem III van Holland, Zeeland en Henegouwen. De dichter draagt zijn kroniek op aan de heer van Voorne, over wie hij door een verder onbekende Jan Visier veel goeds had horen vertellen. Eerder in de Vijfde Partie, halverwege boek 7 (vs. 1215-1244) had Velthem al de hoop uitgesproken dat zijn werk, meer bepaald de verta-

35 Een formele analyse van deze tekst, die beïnvloed is door Latijnse sequensen, is te vinden bij Hoogenhout 1902, 6-24.

Oudste fragment van Lodewijk van Velthem: Vijfde Partie (Büdingen, Fürstlich Ysenburg- und Büdingse Rentkammer, Hss.-Fragm. 52).

ling van de profetieën van Hildegard van Bingen, beloond zou worden door *enich here* of in het bijzonder door Gerard van Voorne bij wie Velthem wel een toekomst zag: *dat ic sijn pape sal wesen hierna* (boek 7, vs. 1215 en 1235).³⁶

Hoe het leven van Lodewijk van Velthem vanaf 1317 is verlopen, weten we niet. Het is ook niet duidelijk of Velthem als geestelijke op Voorne terecht is gekomen. Zijn voortzetting van het *Boec van Merline* wordt wel beschouwd als een aanwijzing dat de schrijver inderdaad goede banden heeft aangeknoopt met Gerard van Voorne. Maerlant had zijn *Graal-Merlijn* immers opgedragen aan heer Albrecht van Voorne, de vader van Gerard. Anderzijds worden de vroegste handschriften van het *Boec van Merline* niet in Zeeland of Holland gesitueerd, maar in Brabant, net als de *Lancelotcompilatie*.³⁷

36 Zie over deze passages Hage 1989, 190-194, Warnar 2004b, 120 en Sleiderink 2005a, 119-123, maar vooral de bijdrage van Hildo van Engen aan deze bundel. Onduidelijk blijft de rol en de positie van deze Jan *die heet Visier* (boek 7, vs. 1231) of *Visie* (boek 8, vs. 1933). Lodewijk zegt dat Jan Visie(r) hem ertoe aanzette de Vijfde Partie op te dragen aan de heer van Voorne (boek 7, vs. 1229-1235 en boek 8, vs. 1929-1945). De overgeleverde tekst in BPL 14 E suggereert bovendien dat Visie(r) in dienst was bij de heer van Voorne, dat hij *sijn* heer was (vgl. Vander Linden e.a. 1906-1938, dl. 3, 289, emendatie bij boek 7, vs. 1232; zie tevens Hage 1989, 145-146). De naam wekt echter ook associaties met John (de) Vescy († 1289), een vertrouweling van koning Edward I die nauwe contacten onderhield met vorsten in de Lage Landen, met name in de tachtiger jaren van de dertiende eeuw (zie verder de bijdrage van Thea Summerfield).

37 Sleiderink 2005a, 123-124 waar bovendien wordt aangestipt dat Lodewijk zich in het *Boec van Merline* nog steeds identificeert met het dorpje Velthem waar hij voor het leven was aangesteld als pastoor.

De handschriftelijke overlevering

De Middelnederlandse overlevering van het oeuvre van Velthem vertoont grote lacunes. Van zijn bijdrage aan de Vierde Partie en aan het *Boec van Merline* zijn in het Middelnederlands slechts fragmenten en excerpten overgeleverd.³⁸ Het verlies wordt deels opgevangen door late Duitse afschriften.

Een overzicht van de overlevering biedt tabel 1. Bovenaan staan vier (fragmenten van) codices waarvan wordt aangenomen dat ze in de directe omgeving van Lodewijk van Velthem tot stand zijn gekomen. De handschriften die daaronder volgen, zijn grofweg chronologisch geordend volgens de datering van paleografen en codicologen (en een enkele keer op basis van een colofon).

Hierna wordt, onder verwijzing naar tabel 1, eerst kort de overlevering van de Vierde en Vijfde Partie besproken en daarna die van het *Boec van Merline*.³⁹ Vervolgens wordt beknopt ingegaan op het handschrift van de *Lancelotcompilatie* en het netwerk van kopiïsten dat ermee te verbinden is.

Wat er van Velthems vervolg van de Vierde Partie is overgeleverd – het gaat om resten van een vijftal codices en enkele excerpten – doet vermoeden dat de Vierde Partie vrijwel uitsluitend binnen het grotere geheel van Maerlants *Spiegel historiael* circuleerde (soms ook met dat van Philip Utenbroeke die de Tweede Partie voor zijn rekening nam).⁴⁰ Deze fragmenten en excerpten suggereren verder dat Velthems voortzetting snel verspreid is geraakt. Enkele (Vlaamse) handschriften met de (ooit) volledige Vierde Partie stammen mogelijk nog uit het eerste kwart van de veertiende eeuw (uiteraard na 1315).

³⁸ Zie voor een overzicht van de overlevering van de Vierde Partie Biemans 1997, 310.

³⁹ In tabel 1 zijn enkel die fragmentarische handschriften opgenomen waarin aantoonbaar werk van Velthem zat. Ook sommige andere handschriften van de *Spiegel historiael* kunnen echter verzen van Velthem hebben bevat, waarbij met name te denken valt aan de handschriften waarvan fragmenten van Maerlants Vierde Partie bewaard zijn gebleven (Biemans 1997, hs. 41 en 42).

⁴⁰ Velthems deel van de Vierde Partie was zeker niet in alle handschriften van de *Spiegel historiael* verwerkt. Het Haagse handschrift Den Haag, KB, KA xx bijvoorbeeld – het enige handschrift waarin Maerlants werk volledig is overgeleverd en waarin mooie miniaturen staan – geeft enkel de onvoltooide Vierde Partie hoewel de codex vermoedelijk wel na 1315 te dateren is. Vgl. Biemans 1997, hs. 1 (datering eerste kwart veertiende eeuw) en Meuwese 2001, 171-237 en 266 (datering 1320-1330). Zie overigens ook nog Biemans 1997, 312-322 voor vermeldingen van bezit van handschriften met de *Spiegel historiael*. In een aantal daarvan was kennelijk ook werk van Velthem opgenomen (zie met name de vermeldingen van 1334, van 1452-1483 en van 1508, alsmede op p. 321 de vermelding van een handschrift van de Vijfde Partie dat in 1622 in bezit was van Marcellus van Eversdijk). Zie ook de bijdrage van Mike Kestemont.

Date-ring	lokalisering	inhoud codex	huidige staat	signatuur	Referenties
XIVa, na 1316	Zeeland	Vijfde Partie	fragmentarisch	Büdingen, Fürstlich Ysenburg- und Büdingsche Rentkammer, Hss.-Fragm. 52	Biemans 1997, hs. 47 (met name ook p. 183-185).
XIVa, na 1316	Brabant	Vijfde Partie	vrijwel volledig	Leiden, UB, BPL 14 E	Biemans 1997, hs. 45; Klein 1995, 8-9.
1320-25	Brabant	<i>Boec van Lancelote</i> , dl. 2 (= <i>Lancelot-compilatie</i>)	volledig	Den Haag, KB, 129 A 10	Klein 1995, 6-7; Klein 1997.
XIVb, kort na 1326	Brabant	<i>Boec van Merline</i>	fragmentarisch	Münster, Nordrhein-Westfälisches Staatsarchiv, Depositum Landsberg-Velen	Klein 1995, 9; Kienhorst 1988, H75.
XIVa, na 1315	Oost-Vlaanderen	Vierde Partie	fragmentarisch	Mainz, Bischöfliches Priesterseminar, Hs. z.s.	Biemans 1997, hs. 43.
XIVab, na 1315	(Oost-) Vlaanderen	Vierde Partie	fragmentarisch	Gent, UB, 1641	Biemans 1997, hs. 44.
XIVab, na 1315	West-Vlaanderen	minstens Tweede en Vierde Partie (deel Velthem)	fragmentarisch	Berlijn, Geheimes Staatsarchiv, Preußischer Kulturbesitz, XX. HA StA. Königsberg 33, 20 Wrocław, UB, Hs. IV F 88e-II	Biemans 1997, hs. 25.
XIVab, na 1316	West-Vlaanderen	Vijfde Partie	fragmentarisch	Berlijn, SB, Preußischer Kulturbesitz, Fragment 20. Gießen, UB, Hs. 98a olim Leuven, UB, z.s.	Biemans 1997, hs. 46.
XIV (ab, na 1316)	Vlaanderen	Vijfde Partie (misschien meer)	fragmentarisch, thans verloren gegaan of zoek	olim Berlijn, Prof.dr. H.F. Maßmann, z.s.	Biemans 1997, hs. 48.
XIVb	Brabant ?	<i>Boec van Merline</i>	fragmentarisch	Leiden, UB, Ltk. 1107	Klein 1995, 10; Kienhorst 1988, H73.
XIVb	Vlaanderen	Verzamelhs. met heiligenlevens (o.a. excerpt Vierde Partie)	fragmentarisch	Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, Donaueschingen, Cod. A IV 1	Biemans 1997, hs. 51.
XIVb	Brabant	Maerlant, <i>Rijmbijbel</i> in voorwerk excerpt Vierde Partie	fragmentarisch	Gent, UB, 2749, 3-4	Biemans 1997, hs. 57; Kwakkel & Mulder 2001.
XIVb / 1350	Brabant	<i>Boec van Merline</i>	fragmentarisch	Maastricht, RA, 167 III 10	Kienhorst 1988, H74.
XIVbc / 1350	niet te bepalen	Derde en Vierde Partie	fragmentarisch	Leiden, UB, Ltk. 1020-IV	Biemans 1997, hs. 33.

1350 / XIVc	omgeving Heidelberg/Worms of Neurenberg	Vierde Partie (Duitse prozaomzetting)	fragmentarisch	Gotha, Handschriftenarchiv der Forschungsbibliothek, Memb. I 172	Bijdrage Wuttke.
1393-94 (oude kern)	Herne	verzamelhs. ('Tweede partie hs.') met in de 'oude kern' o.a. excerpten uit hele <i>Spiegel historiel</i> , (m.u.v. Derde Partie)	volledig	Wenen, ÖNB, Cod. 13.708 [oude kern: f. 6-32, f. 207-250]	Kwakkel 2002, 264-271; bijdrage Kestemont.
XIVd	Herne	verzamelhs. ('Heber-Serrure'), o.a. excerpten uit hele <i>Spiegel historiel</i> (m.u.v. Vijfde Partie)	volledig	Gent, UB, 1374	Kwakkel 2002, 242-245; Biemans 1997, hs. 63; bijdrage Kestemont.
1400	Zuid-Holland of Zeeland	<i>Spiegel historiel</i> (vermoedelijk Eerste t/m Vijfde Partie)	fragmentarisch	Gent, UB, 2541 (9-16) Brugge, SA, Oud Archief reeks 538 Brussel, IV 827, 1	Biemans 1997, hs. 8; Geirnaert & Geirnaert 2006.
1400-15	Brugge	gebedenboek, o.a. excerpt uit Vijfde Partie	volledig	Brugge, Groot Seminarie, 72/175	Oosterman 1995, 228, 329.
1410	Brabant	verzamelhs. ('Van Hulthem'), o.a. excerpt Vijfde Partie	vrijwel volledig	Brussel, KB, 15.589-623	Hogelst 1997, dl. 2, 58-59; Brinkman & Schenkel 1999.
1425	Westfalen	<i>Boec van Merline</i>	vrijwel volledig	Burgsteinfurt, Fürst zu Bentheimsche Schlossbibliothek, B 37	Kienhorst 1988, 66-67; Sodmann 1980, 25-40, 49-59.
1431	Neurenberg	Vierde Partie (Duitse prozaomzetting)	volledig	Berlijn, SPK, Ms. germ. 4° 2018	Weigand 1991, 187-193.
1438	Neurenberg	Vierde Partie (Duitse prozaomzetting)	volledig	Wien, ÖNB, CPV 2902	Weigand 1991, 193-197.
1444	Brussel	<i>Brabantsche yees-ten</i> , boek 1-7, inclusief excerpten uit (o.a.) Vijfde Partie.	volledig	Brussel, KB, 19607	Stein 1989; Stein 1994, 307; bijdrage Schoenaers.
1445	Affligem (?)	<i>Brabantsche yees-ten</i> , boek 4, inclusief excerpten uit Vijfde Partie	volledig	Brussel, KB, IV 684	Bijdrage Schoenaers.
XVcd	Tongerlo	<i>Brabantsche yees-ten</i> , boek 1-7, inclusief excerpten uit (o.a.) Vijfde Partie	volledig	Antwerpen, SB, B 15828	Stein 1994, 308-309; Sleiderink 2005b; bijdrage Schoenaers.

Tabel 1. De handschriftelijke overlevering van het oeuvre van Lodewijk van Velthem

Van groot belang is dat er een getrouwe Duitse prozavertaling van de volledige Vierde Partie bewaard is gebleven. De tekst werd nog nauwelijks in het onderzoek betrokken en is nog altijd niet uitgegeven.⁴¹ Van die Duitse tekst bestaan twee (bijna) volledige handschriften uit het tweede kwart van de vijftiende eeuw, vervaardigd in Neurenberg, en recent is er nóg een fragment van opgedoken. Dat fragment dateert uit het midden of het derde kwart van de veertiende eeuw, waaruit kan worden afgeleid dat de Duitse prozavertaling relatief snel na het ontstaan van de Middelnederlandse tekst werd vervaardigd.⁴²

Voor de Vijfde Partie beschikken we over het al meermalen genoemde Leidse handschrift BPL 14 E, gemaakt door een kopiïst die ook heeft gewerkt aan een handschrift met in ieder geval de Tweede Partie van Philip Utenbroeke.⁴³ Verder zijn er fragmenten van een viertal andere codices die de Vijfde Partie hebben bevat. Drie daarvan dateren nog uit de eerste helft van de veertiende eeuw, mogelijk kort na 1316, en daarin was vermoedelijk enkel de Vijfde Partie opgenomen. Van deze fragmenten heeft vooral ‘Büdingen’ aandacht getrokken omdat men er een restant van een autograaf of apograaf (het eerste afschrift) van de tekst van Velthem in meende te kunnen herkennen.⁴⁴

Sommige passages uit de Vierde en Vijfde Partie werden als excerpten opgenomen in verzamelhandschriften of als onderdeel van andere teksten. Al genoemd is een excerpt uit de Vierde Partie in het *Boec van Merline: de Maskeroen*-episode. Verder werd een deel van de Vierde Partie al in de eerste helft van de veertiende eeuw verwerkt in een Vlaams verzamelhandschrift met heiligenlevens. Andere passages dienden als voorwerk in een Brabants handschrift met Jacob van Maerlants *Rijmbijbel*, waarvan de kopiïst ook de Arturroman *Ferguut* en preken van Eckhart afschreef.⁴⁵ In het laatste kwart van de veertiende eeuw werden passages uit de volledige *Spiegel historiael* – ook uit Velthems aandeel in de Vierde Partie en uit de Vijfde Partie – verwerkt in twee handschriften die door de kartuizers van Herne werden vervaardigd.⁴⁶ In het Brabantse handschrift-Van Hulthem – een tweehonderd teksten tellende verzameling die omstreeks 1400 werd aangelegd – staat een afzonderlijk kapittel uit de Vijfde Partie (boek 1, vs. 1898-2023) als zelfstandige tekst, onder de titel *Van enen scoemakere een selsenhede*.⁴⁷ En Lodewijks bewerking van Ambrosius’ *In praeparatione ad missam* (in de Vijfde Partie ten onrechte toegeschreven aan Albertus Magnus) werd aan het begin van de vijftiende eeuw op-

41 Zie Palmer 1976, Palmer 1982, 191-201, Weigand 1991, 186-205 en Geirnaert & Geirnaert 2006.

42 Zie de bijdrage van Ulrike Wuttke in deze bundel.

43 Zie voor een overzicht van de overlevering van de Vijfde Partie ook Biemans 1997, 311.

44 Vgl. Biemans 1997, 217-218, 183-185, 411-413 (hs. 47)

45 Zie Klein 1995, 11 en Scheepsma 2007; voor een mogelijke situering van deze kopiïst in Brussel, Kwakkel & Mulder 2001.

46 Zie de bijdrage van Mike Kestemont.

47 Hogenelst 1997, dl. 2, 58-59 (R65); editie in Brinkman & Schenkel 1999, 404-408. Voor de herkomst van de verzameling, zie Brinkman 2000.

genomen in een Brugs gebedenboek.⁴⁸

De Vijfde Partie werd ook een bron voor de Brabantse geschiedschrijving. Zonder duidelijke bronvermelding werden in de *Brabantsche yeesten* van Jan van Boendale flinke stukken opgenomen uit de Vijfde Partie, met name de delen over de slag bij Woeringen (1288) die Velthem zelf weer grotendeels aan Jan van Heelu had ontleend. Wanneer, hoe en door wie de Vijfde Partie in (de opeenvolgende versies van) de *Brabantsche yeesten* werd verwerkt, is moeilijk te bepalen. De handschriften met interpolaties uit de Vijfde Partie dateren alle uit de vijftiende eeuw en vertonen soms sporen van intensieve bewerking.⁴⁹

Het *Boec van Merline* – dat wil zeggen Maerlants *Graal-Merlijn* met het vervolg van Velthem – is vrijwel volledig overgeleverd in de eerder vermelde codex van omstreeks 1425.⁵⁰ In dit handschrift is het Middelnederlands omgezet in de richting van een Westfaals (Nederduits) dialect. Blijkens een notitie achterin is de codex in bezit geweest van graaf Everwin I van Bentheim-Steinfurt († 1454). Het boek is nog altijd particulier bezit van deze graven en wordt bewaard in het slot Burgsteinfurt.⁵¹

Het is belangrijk te benadrukken dat we de teksten van Jacob van Maerlant en Velthems vervolg alleen kennen uit handschriften waarin zij gezamenlijk zijn overgeleverd.⁵² Er zijn geen resten bewaard gebleven van handschriften met enkel Maerlants *Graal-Merlijn*. In de codex-Burgsteinfurt vormt het *Boec van Merline* een samenhangend geheel, met de korte overgangstekst en de tussenproloog waarmee Velthem de twee delen verbond (vs. 10399-10424). De bewaarde Middelnederlandse fragmenten blijken afkomstig te zijn van (minstens) drie codices met een volledig *Boec van Merline*. Naar het schijnt werden deze handschriften nog vóór (of rond) het midden van de veertiende eeuw vervaardigd, vermoedelijk alle in Brabant. Eén van de kopiïsten is herkend als de corrector van het handschrift van de *Ferguut*.⁵³

Een paleografische en codicologische analyse heeft uitgewezen dat bij de vervaardiging van het handschrift met de *Lancelotcompilatie* maar liefst vijf kopiïsten betrokken waren en ook een rubricator. Bovendien is, nog tijdens de ontstaansfase,

48 Oosterman 1995, 93 en 228 en Vander Linden e.a. 1906-1938, dl. 1, 477-486.

49 Stein 1990, 274-275 en de bijdrage van Dirk Schoenaers. Op grond van enkele woordelijke overeenkomsten neemt Jeanne Verbij-Schillings aan dat de Vijfde Partie ook invloed heeft gehad op de *Hollantsche cronike van heraut Beyeren*, met name in de beschrijving van de moord op Floris V (Verbij-Schillings 1995, 77 en 346, noot 70). Velthem beroept zich in deze passage echter expliciet op een schriftelijke bron uit Holland (boek 3, vs. 2983-2988), zodat het waarschijnlijker is dat de kronieken van Beyeren en Velthem hier teruggaan op een gemeenschappelijke bron. Van Anrooij 1999 oppert dat de *Karlmeinet* (Aken, begin 14e eeuw) niet enkel invloed heeft ondergaan van Maerlants *Spiegel historiael* (of Boendales *Brabantsche yeesten*) maar van de gehele *Spiegel historiael*, inclusief de Vijfde Partie. De argumentatie voor dat laatste berust op thematische verwantschap, niet op woordelijke overeenkomsten.

50 In de loop der tijd zijn daarvan twee bladen verloren gegaan (uit het deel met de *Historie van den Grale*).

51 Sodmann 1980, 425; Kienhorst 1988, 66-67.

52 Vgl. Biemans 1997, 160, noot 109.

53 Klein 1995, 9-10; het betreft de kopiïst van fragment Leiden, UB, Ltk. 1107.

een corrector aan het werk geweest in het handschrift.⁵⁴ Van enkele kopiïsten die aan de codex meewerkten, kennen we ook andere handschriften. Al hun activiteiten worden daarom met het handschrift van de *Lancelotcompilatie* rond 1320-1325 gedateerd.⁵⁵ De belangrijkste persoon binnen deze groep lijkt de kopiïst te zijn die men aanduidt als kopiïst B. Hij trad bij de vervaardiging van het handschrift van de *Lancelotcompilatie* op als de werkleider, die soms het werk van de anderen overnam, fouten corrigeerde en het grootste gedeelte van de tekst voor zijn rekening nam. Om die reden heeft men kopiïst B ook wel beschouwd als de compiler van het tekstencomplex.⁵⁶

Er zijn significante overeenkomsten tussen het handschrift van de *Lancelotcompilatie* en het Leidse handschrift van de Vijfde Partie. Beide codices zijn gemaakt van perkament van inferieure kwaliteit, met veel scheuren die gerepareerd zijn voordat het afschrijven begon, en met een eenvoudig boekschrift is op elke bladzijde een grote hoeveelheid tekst gepropt. Beide handschriften zijn bovendien opgebouwd uit quinionen (katernen van vijf dubbelbladen), waarbij in beide gevallen een ongebruikelijk systeem voor de katernsignaturen gehanteerd wordt (het eerste blad van een katern wordt van een letter voorzien, maar niet genummerd).⁵⁷ De rubricatie (initialen en penwerk), die wellicht door een en dezelfde persoon gemaakt is, doet denken aan fragmenten van een van de codices van het *Boec van Merline* (de Münstertse fragmenten). Het lijkt erop dat al deze handschriften door een samenwerkingsverband van professionele Brabantse kopiïsten is gemaakt en gezien het colofon in de *Lancelotcompilatie* moet Lodewijk van Velthem nauw met die groep verbonden zijn geweest. Er is zelfs geopperd dat kopiïst B, de compiler en Lodewijk van Velthem identiek zouden zijn.⁵⁸

In dit kader is het goed nog even terug te keren naar het *Boec van Merline*. In die tekst – met name in het deel dat door Lodewijk van Velthem werd vertaald – staan nogal wat vooruitwijzingen naar verhalen die in het *Boec van Merline* zelf niet voorkomen (althans niet in de codex-Burgsteinfurt). Een deel van die verwijzingen komt ook voor in de Franse brontekst, de *Suite-Vulgate du Merlin*, die vaak is overgeleverd met de latere delen van de zogenaamde Lancelot-Graalcyclus: de *Lancelot propre*, de *Queste del Saint Graal* en *Mort le roi Artu*. Binnen de Franse prozacyclus zijn de vooruitwijzingen inderdaad functioneel. Lodewijk van Velthem heeft dergelijke vooruitwijzingen vertaald en heeft er waarschijnlijk ook nog enkele toegevoegd.⁵⁹ Dit wekt sterk het vermoeden dat hij het *Boec van Merline*

54 Klein 1997, 53-83.

55 Klein 1995, 7-8; Klein 1997, 94-97.

56 Besamusca 1991, 163-180.

57 Vgl. Biemans ter perse. Zie ook Klein 1995, 8-9; Klein 1997, 59-60.

58 Zie met name Klein 1998.

59 Toegevoegde vooruitwijzingen: vs. 12502-12504, 17976, 19114, 21818-21819, 23003-23004, 24401, 24656 (vgl. ook Brandsma 2004, 201-202), 31705, 33497-33498. Een overzicht van al het vertellerscommentaar in de *Merlijncontinuatie* biedt Faems 2006 (bijlage). Vgl. ook Gerritsen 1963, 262-263 (over vs. 22717-22721).

zag functioneren in samenhang met een Middelnederlandse vertaling van de Franse prozacyclus. Meer specifiek kan worden verondersteld dat Velthem het *Boec van Merline* beschouwde als de voorgeschiedenis bij het *Boec van Lancelote*, waarvan de *Lancelotcompilatie* het tweede deel is.⁶⁰ Dat zegt overigens nog niets over de relatieve chronologie: het *Boec van Lancelote* (de compilatie) kan even goed als het vervolg op het *Boec van Merline* geproduceerd zijn. In dit verband is het goed erop te wijzen dat voor de codex van de *Lancelotcompilatie* uitgegaan wordt van een zeer precieze datering: ca. 1320-1325 – dat wil zeggen: tussen de voltooiing van de Vijfde Partie (ca. 1316/17) en Velthems bijdrage aan het *Boec van Merline* (1327). Met een iets ruimere (veiligheids)marge kan de chronologie van Velthems werk (en de handschriften waarbij hij betrokken is geweest) wezenlijk anders komen te liggen.⁶¹

Geschiedenis van het onderzoek

Het handschrift met Velthems Vijfde Partie kwam al vroeg in Holland terecht en speelde daar, vanaf de vroege zeventiende eeuw, een rol in het historisch onderzoek. Een eerste uitgave van enkele excerpten uit dit handschrift is te vinden in *D'oude chronijcke ende historiën van Hollandt (met West-Vriesland), van Zeeland ende Wtrecht* van Wouter van Gouthoeven (Dordrecht, 1620).⁶² Naar hetzelfde handschrift verzorgde Isaïc Le Long in 1727 de eerder gememoreerde editie van de Vijfde Partie.

In de negentiende eeuw werd de studie van Middelnederlandse teksten een zelfstandige letterkundige discipline. In 1840 verdedigde de literatuurhistoricus W.J.A. Jonckbloet aan de universiteit van Leiden zijn dissertatie over Velthems Vijfde Partie.⁶³ Schrijvend in het Latijn beargumenteerde hij onder meer de ondeugdelijkheid van de (niet-kritische) editie van Le Long en illustreerde hij zijn casus met een hernieuwde uitgave van het gehele derde boek. In de volgende decennia doken verschillende nieuwe fragmenten van de Vierde en Vijfde Partie op. Mede daardoor klonk de roep van taal- en letterkundigen om een nieuwe, kritische uitgave van de hele Vijfde Partie steeds luider. Als voorstudies verschenen artikelen waarin onderzoekers hun licht lieten schijnen over het door kopiïsten 'zoo deerlijk verknoeide

60 Overigens lijkt het *Boec van Merline* ook in de vijftiende eeuw nog in samenhang met het vervolg te hebben gefunctioneerd. Blijkens de boekenlijst die in de codex-Burgsteinfurt is overgeleverd bezat de graaf behalve dit *boeck Merlijn* ook *twe nye boek van Lantslotte unde eyn olit boek van Lantslotte* en ook nog een *Percevale* (Sodmann 1980, 425).

61 Als het verloren gegane eerste deel van handschrift 129 A 10 de *Merlijncontinuatie* (en Maerlants dubbelroman) bevatte, dateert de gehele codex van na 1327 (vgl. Biemans ter perse). Zie in dit verband echter vooral Klein 1998, 109-111.

62 Biemans 1997, 405. Een ander handschrift van de Vijfde Partie (dat dan niet is overgeleverd) werd geraadpleegd door de Leuvense theoloog en historicus Molanus († 1585), zie De Ram 1861, 884.

63 Jonckbloet 1840 (vgl. Biesheuvel 2003, 50-51).

dichtwerk'.⁶⁴ Tal van woorden en uitdrukkingen in het Leidse handschrift BPL 14 E werden geannoteerd of geëmendeerd in het *Middelnederlandsch woordenboek*.⁶⁵ Maar na de kopiïsten werd ook de dichter van de Vijfde Partij onder vuur genomen. Vooral na vergelijking van zijn verzen met de Latijnse bronnen werd Velthem bekritiseerd vanwege zijn slechte vertaling.

Een nieuwe, kritische editie van de Vijfde Partij werd uiteindelijk in Vlaanderen vervaardigd. Het werk verscheen in drie delen – in 1906, 1931 en 1938 – als een uitgave van de Commission royale d'histoire de l'Académie royale de Belgique. Uitvoerders waren de historicus Herman Vander Linden en de codicoloog-filoloog Willem De Vreese, die na de eerste wereldoorlog werd vervangen door de letterkundige Paul De Keyser voor deel twee en de taalkundige Adolf Van Loey voor deel drie.⁶⁶ Mede door die gecompliceerde en langdurige ontstaanswijze is de editie niet geworden wat men er van had gehoopt. Het historische en taalkundige commentaar is vrij summier uitgevallen, waardoor de lezer, ook de specialist, zich dikwijls het hoofd breekt over mogelijke interpretaties.

Als historische bron is de Vijfde Partij uiteraard een rol van betekenis blijven spelen, vooral dan die delen waarvoor geen andere bronnen bekend zijn en waarvoor Velthem zich kennelijk baseerde op eigen ervaring, ooggetuigenverslagen of *oral history*. In Nederland toonde men vanaf de zeventiende eeuw interesse voor Velthems relaas van de moord op graaf Floris v (boek 3, vs. 2911-3260), als aanvulling op hetgeen Melis Stoke daarover liet weten.⁶⁷ In de Angelsaksische wereld, en niet alleen daar, was er belangstelling voor Velthems gedetailleerde beschrijving van het Arturiaanse feest dat koning Edward I van Engeland zou hebben gegeven (boek 2, 1072-1634).⁶⁸ Ook keek men naar Velthems nauwkeurige weergave van de oorzaak en gevolgen van de Grote Hongersnood (o.a. boek 6, vs. 665-730; vs. 1445-1518; 1626-1797).⁶⁹ En in Vlaanderen was er, begrijpelijkerwijs, veel aandacht voor Velthems verslag van de Guldensporenslag in 1302 (boek 4, vs. 1493-2919). In 1952 publiceerde J.F. Verbruggen, 'repetitor aan de Koninklijke Militaire School', over die strijd een uitvoerige studie. Van alle bronnen waarover hij kon beschikken, schoof Verbruggen het verslag van Lodewijk van Velthem nadrukkelijk naar voren als 'het volledigste en het uitvoerigste relaas'.⁷⁰ In 1979 werd dit deel afzonderlijk

64 Citaat naar De Vries & Verwijs 1861-1879, dl. 3, 455. Zie verder bijvoorbeeld Verdam 1881, Van de Water 1890 en Van den Gelder-Van de Water 1893.

65 Verwijs & Verdam 1885-1952 en *Cd-rom Middelnederlands* 1998.

66 Zie o.a. Biemans 1987. De werkverdeling wordt geëxpliciteerd in het 'voorbericht' van elk afzonderlijk deel van de editie. Een echte inleiding op de Vijfde Partij is niet opgenomen in Vander Linden e.a. 1906-1938.

67 Zie o.a. Verkaik 1996, 55-56 en passim; Van Anrooij 2002a.

68 Huet 1913; Hoogenhout 1902, 24-73; Chotzen 1935; Loomis 1939, 91-92; Loomis 1953; Vale 1982, 14-15 (en vgl. p. 18). Zie naast deze anderstalige studies o.a. Janssens 1987, Besamusca 1993a en de bijdrage van Thea Summerfield aan deze bundel.

69 Lucas 1930.

70 Verbruggen 1952, 169. Een nieuwe vergelijking met de andere bronnen – die minder gunstig voor Velthem uitvalt – biedt Trio 2002.

Spiegel Historiaal. III. BOEK. Cap. II. 12. 163

roep om lyfge-
naade, en geest
zich gevangen.

De Grave van
den Berg ver-
soekt den Bis-
shop te mogen
hebben;

die he n gelevert
werdt.

4. heft. Konb.
2. daant. 17. 127.

De gevangene
pyft de dapper-
heit der Braban-
ders.

+ 4. heft. Romine God. 108. 11. 12. 13. Capituel. XII.

14. p. 159. handt den plaete van de dapper-
heiden. 17. 127.

Hoedanig de
Standaert van
den Bifchop
werdt gevcht,
staande op een
waagen, die
bekheeven
werdt.

7. die

door ongewaa-
pende Soldaa-
ten.

8. daant. 17. 127.

Riep hi ontfarmelike saen:
 Here! Here Goduerd! Ic bliue v geuaen!
 Hoet nu vore mine viande/
 Ende boert mi met v te lande!
 Dien si mi / ic ben verflagen!
 Doe ne Her Goduerd horde clagen/
 Onfinc hi ne te genaden/
 Ende lieten van den liue niet scaden.
 Die Graue van den Berge doe bat
 Heren Goduarde van Brabant dat/
 Ende van Simpoel sinen Reuen/
 Dat si hem den Bifchop geuen;
 Want hi sal ne 's Hertogen wille
 Houden in geuancesse stille?
 Dus werd hi hem geleued daer/
 In alle dien punten ouer waer:
 Dat hi niet soude saten mogen
 En si bi wille des Hertogen/
 Ende oec al der Heren mede
 Die niet ten Hertoge sworen lants-vrede.
 Die Graue gegreep den Bifchop ter verd/
 Doen hi hem geleued toed/
 Ende dede tehanr ouer syn
 Te Mogen/ daer 't d'lant was syn:
 Daer deden die Graue spannen wale.
 Doen sprac die Bifchop dese tale:
 Rou ne, war heeft ons geweten
 Die Here van Valkenborch/ ic wilde in 't weten
 Dat die Brabanters sijden conften:
 Mer sint dat voi den sijnz begonsten/
 Hebbense ons wale doen bekinnen/
 Dat die Werelt niet heeft binnen
 So wrome liebe/ noch so coene P/
 Wif syn van allen doene.

e Deernis-waar-
dig.
z Bewaart.

e Hem
f In.
g Aan syn lyf
niet bekhaad-
gen.
h Badt.

i Met dese
voorwaarden.
k Syn Bisdom
mogen besitten,
ten zy met.

l Bracht hem.
m Wel Boeyen.
n De Heer van
Valkenborch en
ik, hebben niet
geweten, dat de
Brabanders soo
stryden konden.
o Sulke Manhaf-
tige.
p Dapper.
q Als zy in alle
haare bedryven
toonen.

Hoe die Bifchop geuaen ward, ende
ander dine.

Nu werd v hier vojz getele
 Hoe syn standert werd geuelt?
 Hi stont vaste op enen wagen/
 Daer op gefet was ende beslagen
 Van starcken planken een Casteel/
 Daer liede binnen waren een deel.
 Ende dat Casteel hadde timmen
 Daer men stont ten stozme binnen/
 Met gefcutten/ ende met gewere
 Alse men pleget tegen here
 Grote oaffe met gewoude
 Goge daer men hebben woude.
 Grote borne daer bouen hingen
 An dien timmen/ met starcken ringen/
 Die dede men werpen dan daer buten/
 Ende neder vaste in d'eerde sluten/
 Dat men niet mochte werpen omme/
 Doch borwerd minnen/ no achter zommen.
 Dese standert/ ende dese wagen
 Werdt al ontwee geslagen/
 Van bloten cnechten/ dat verfaet.
 Die sach niet so coene daet?

a Gevangen
werdt.

b Verhaelt.
c Ter arden
geworpen.

d Tranffen,
Ommevangen.
e Met ichiet en
handgeweer.
f Gewoon is
tegens een heyt
te fryden.

g Peerden.
h Die sterk wa-
ren.
i Trokken
den waagen.
k Benedien.
l Mennen.
m Te rug trek-
ken.
n In stukken.
o Ongewapen-
de.
p Ooyt.

Zeide

11. 127. 17. 127.

11. 127. 17. 127. Romine God. 108. 11. 12. 13. Met maren. Valkenborch die here. Nellen vrede hier heeft gheueten. Hiene had die Brabantse rick huten. Die dinge van stonde conften.

Bladzijde 163 uit Jonckbloets exemplaar van Le Longs editie van Velthems Spiegel historiael (Leiden, UB, 1499 A 1).

opnieuw uitgegeven door de letterkundige W. Waterschoot. De tekst is er voorzien van veel woordverklaring en toelichting.⁷¹ En in 2002 – ter gelegenheid van het zevende eeuwfeest van de Guldensporenslag – verscheen de vertaling door de letterkundigen Ludo Jongen en Miriam Piters van vrijwel het gehele vierde boek.⁷²

Het vertrouwen van Verbruggen in de betrouwbaarheid van Velthems kroniek was bijna grenzeloos, maar dat optimisme werd getemperd door A.L.H. Hage. In een studie over ‘vorm en functie van de Middelnederlandse rijkroniek als historiografisch genre’ benadrukte de Utrechtse historicus de literaire bedoelingen van de middeleeuwse kroniekschrijvers, onder meer door aan te tonen dat in kronieken als de Vijfde Partie veel van de topoi worden gebruikt die ook in ridderromans voorkomen. Hage relativeerde de historische betrouwbaarheid van de Middelnederlandse rijkronieken – ook met betrekking tot de Guldensporenslag – maar liet anderzijds zien dat een tekst als de Vijfde Partie kansen biedt om ‘door te dringen in de cultuurhistorische context waarin zij functioneerde’.⁷³

Hage schenkt in zijn studies de nodige aandacht aan het mecenaat en het publiek. Een dergelijke literatuursociologische benadering is sinds begin jaren tachtig sterk bepleit door de letterkundige Frits van Oostrom, onder meer in zijn artikel over ‘Maecenaat en Middelnederlandse letterkunde’ uit 1982. Van Oostrom ging op zoek naar verbanden tussen de *Lancelotcompilatie*, het *Boec van Merline* en de Vijfde Partie. Hij meende al die werken met het hof van Voorne in verband te kunnen brengen en pleitte er daarom voor de teksten gezamenlijk te bestuderen.⁷⁴

Het onderzoek naar de *Lancelotcompilatie* en het *Boec van Merline* was begonnen in de negentiende eeuw.⁷⁵ W.J.A. Jonckbloet publiceerde in de jaren 1846-1849 zijn tweedelige, monumentale uitgave van de compilatie, inclusief alle interpolaties, onder de titel *Roman van Lancelot*.⁷⁶ In de loop der jaren verschenen van de meeste afzonderlijke romans in de *Lancelotcompilatie* nieuwe edities, maar voor sommige teksten, te weten gedeelten van *Lanceloet*, alsmede de *Queeste vanden Grale* en *Arturs doet*, is de editie van Jonckbloet nog altijd de enige uitgave.⁷⁷

Een editie van het *Boec van Merline* werd in 1880-1882 bezorgd door J. van Vloten. Deze uitgave was echter al vanaf het moment van publicatie omstreden door de beslissing van de editeur om de Middelnederduitse dialectvormen tot Middeln-

71 Waterschoot 1979.

72 Jongen & Piters 2002.

73 Hage 1989, 226 en voordien Hage 1981 (een reactie op Waterschoot 1979). De monografie die Hage hoopte te schrijven over de Vijfde Partie (vgl. Hage 1994b, 210, noot 1) is helaas niet voltooid. Wel publiceerde hij nog een belangwekkend artikel over boek 5 (Hage 1998).

74 Van Oostrom 1982 en vgl. Van Oostrom 1998.

75 Een algemeen historisch overzicht van de studie naar de Middelnederlandse Arturliteratuur biedt Besamusca 2006.

76 Jonckbloet 1846-1849.

77 Een bloemlezing uit de compilatie, met uitvoerige inleiding en toelichting, biedt Besamusca 1999. Een vertaalde bloemlezing biedt Bruggink e.a. 1986. Vijf van de zeven geïnterpoleerde romans zijn in het Engels vertaald (Johnson & Claassens 2003) en twee in modern Nederlands (Jongen 1992).

nederlands te herleiden. Dat gebeurde immers op nogal willekeurige wijze.⁷⁸ Maerlants *Graal-Merlijn* werd in 1980 opnieuw uitgegeven, dit maal volgens de tekst in de codex-Burgsteinfurt, maar de continuatie werd daarbij niet opgenomen.⁷⁹ Velthems aandeel in het *Boec van Merline* heeft tot op heden nauwelijks wetenschappelijke belangstelling gekregen.⁸⁰

De verhalencyclus in het *Boec van Lancelote* is wel grondig bestudeerd. Op de achtergrond speelde daarbij de discussie over de mogelijke betrokkenheid van Velthem voortdurend een rol. Een eerste baanbrekend artikel over de *Lancelotcompilatie* was dat van J. te Winkel uit 1891 waarin hij liet zien dat de *Perchevael* in de compilatie teruggaat op een Middelnederlandse bron (en dus niet rechtstreeks op de Oudfranse *Perceval* van Chrétien de Troyes) én dat de compiler, die Te Winkel identificeerde met Velthem, deze tekst sterk bewerkt in zijn verhalencyclus opnam. In 1954 pleitte Maartje Draak voor hernieuwde bestudering van de Middelnederlandse vertalingen van de *Lancelot en prose* en zij tekende in samenwerking met W. Gs Hellinga voor een codicologische beschrijving van 129 A 10. In 1963 kreeg het onderzoek een krachtige impuls door de dissertatie van W.P. Gerritsen waarin de Middelnederlandse bewerking van de *Vengeance Raguidel*, de *Wrake van Ragisel*, werd bestudeerd, alsmede de bewerkte versie van deze tekst in de *Lancelotcompilatie*. Gerritsen analyseerde in 1976 het werk van de corrector. In 1985 publiceerde Maartje Draak haar studie van een blad van de *Lancelotcompilatie* waarop verzen van *Perchevael* geradeerd waren en vervangen door regels uit de *Lanceloet*, hetgeen impliceerde dat de compilatie in fasen tot stand gekomen was. In aansluiting hierop bewees Jan Willem Klein in 1990 dat de corrector niet enkele decennia na de totstandkoming van de compilatie actief was, maar gelijktijdig met de kopiïsten werkte. In 1997 publiceerde hij een grondige codicologische beschrijving van het handschrift, ter vervanging van de inmiddels gedateerde analyse van Draak en Hellinga uit 1954. Dat leidde het jaar daarop tot de hypothese dat kopiïst B, de compiler en Lodewijk van Velthem een en dezelfde persoon waren.⁸¹ In 2003 verscheen de eerste monografie die volledig aan de *Lancelotcompilatie* gewijd is.⁸²

78 Van Vloten 1880 en voor de kritiek Lodder 2003, 87-88.

79 Sodmann 1980. Een onvolledige vertaling van het *Boec van Merline* – zowel van het deel van Maerlant als dat van Velthem – biedt Brandsma 2004. Hij baseerde zich op de edities van Sodmann 1980 en Van Vloten 1880.

80 Zie met name Besamusca 1991, 135-161; Brugger-Hackett 1991, 190-201, 204-206 en Faems 2006 (passim, een register ontbreekt helaas).

81 Klein 1998; eerdere suggesties in die richting werden gedaan door Joye 1986 en 1996.

82 Besamusca 2003. In datzelfde jaar werd de langverwachte editie van de *Perchevael* gepubliceerd (Openhuis de Jong 2003). In 2004 betoogde Marjolein Hogenbirk dat de compiler ook *Walewein ende Keye* grondig bewerkte alvorens hij de tekst opnam in zijn tekstcollectie (Hogenbirk 2004, 127-161).

Tot slot

Met zijn oeuvre overbrugde Lodewijk van Velthem een breuklijn in de Nederlandse letterkunde tussen het literair vermaak van de epiek en de nuttige leerstof in kroniek en traktaat. Het was een breuklijn die zich in de loop van de veertiende eeuw snel tot een kloof zou verbreden – of in ieder geval zo opgevat werd. ‘De romantiek in handen van de klerken’, zo typeerde Jonckbloet in zijn literatuurgeschiedenis (anno 1889) de veranderingen die wat hem betrof begonnen met het didactische werk van Maerlant, maar die hij ook bespeurde bij Velthem.⁸³ In de jongste literatuurgeschiedenis beziet Frits van Oostrom, overigens nog zonder Velthem in zijn beschouwingen te betrekken, deze ontwikkeling van de zonzijde: aan de vooravond van de veertiende eeuw bleek dat er ‘met berijmde boeken meer mogelijk was dan alleen nog meer verhalen over queesten, ridders, jonkvrouwen en een incidentele vos’.⁸⁴

Een van de eerste exponenten uit deze nieuwe beweging in de Nederlandse literatuur is Lodewijk van Velthem. Als overgangsfiguur was hij zowel voortzetter als vernieuwer. In zijn bijdragen aan de *Spiegel historiael* en het *Boec van Merline* voltooide hij werken die Jacob van Maerlant begonnen was. Het heeft hem de kwalificatie ‘executeur van Maerlants literaire testament’ opgeleverd.⁸⁵ De bewerking van bestaande teksten lijkt al helemaal Velthems handelsmerk als hij inderdaad geïdentificeerd kan worden als de compiler van de *Lancelotcompilatie*, zoals vaak is beargumenteerd en waarvoor in deze bundel de aanwijzingen nog eens goed tegen het licht gehouden worden (zie de bijdrage van Marjolein Hogenbirk). Maar Velthem opereerde veel zelfstandiger dan de term voortzetter of compiler doet vermoeden. Of het nu zijn aandachtssfeer betreft (vgl. de bijdragen van Wybren Scheepsema, Remco Sleiderink), zijn bronnen (Bart Besamusca) of zijn omgang daarmee (Erwin Mantingh, Geert Warnar) – Velthem bepaalde een eigen koers die hem in tal van opzichten een oorspronkelijk dichter maakt, met eigen ambities (Hildo van Engen). Ook in zijn opvattingen over wat wel en niet historisch verantwoord in zijn *Spiegel historiael* paste, liet Velthem zich niet voetstoots leiden door zijn voorgangers (Thea Summerfield). Gevoegd bij de snelle verspreiding van zijn werk onder meer blijkend uit de Duitse vertaling (Ulrike Wuttke) en de doorwerking (Mike Kestemont, Dirk Schoenaers) geven deze observaties alle reden om ons opnieuw te buigen over de boeken van Velthem.

83 Jonckbloet 1889, dl. 2, 44 e.v.

84 Van Oostrom 2006, 549.

85 Van Oostrom 1982, 35 en Van Oostrom 1996a, 436.